

**9TH INTERNATIONAL ISTANBUL
SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS**

MAY 14-15, 2022

ONLINE & FACE-TO-FACE PARTICIPATION

**CONGRESS FULL-TEXT
BOOK**

EDITORS

**PROF. DR. NESLİHAN DOĞAN-SAĞLAMTİMUR
ASSOC. PROF. DR. ELNUR KƏLBİZADƏ
TUBA FIRAT**

BZT AKADEMİ YAYINEVİ®

TURKEY, GERMANY

TR: +90543 671 0123 GR: +491774586777

internationalistanbulcongress@gmail.com

<https://www.internationalistanbulcongress.com/>

All rights reserved

BZT AKADEMİ YAYINEVİ®

BZT ACADEMY PUBLISHING HOUSE 2021©

Publishing Date: 25.05.2022

ISBN: 978-605-71461-4-4

İLK DÖNEM HANEFÎ HUKUKÇULARA GÖRE DİLSEL KIYAS MESELESİ

Doç. Dr. Hüseyin Okur
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

ÖZET

Kıyasın sıhhat şartlarından biri de nasla sabit olmuş şer'î hükmün kendi dengi olan fer'e aynen geçmesidir. Esasında bu şart, içinde birkaç şartı ihtiva etmektedir. Bunlardan birincisi aslın hükmünün kıyas dışında bir yolla yani Kitap, sünnet veya icmâ ile sabit olmasıdır. İkincisi ise kıyasın dile ilişkin konularda câri olmamasıdır. Gazâlî gibi bazı kelâmcı usulcüler de katılmakla birlikte bu şart daha çok Hanefî usulcülerince savunulmaktadır. Hanefîler nebizin şaraba, livâtanın zinaya kıyas edilemeyeceğini bu anlayışla açıklamışlardır. Ancak Teftâzânî bunun bir vehim sayıldığını, verilen örneklerin dilde kıyas değil anlama dayalı şer'î kıyas olduğunu öne sürmüştür. Kıyasın akıl ve dil alanına giren konularda da câri olduğunu savunanlar, hükmün şer'î olması kaydının getirilmesini problemlilik bulmuşlardır. Hanefîlerin çoğunluğu ise eşyaların isimlerini bilinme yolunun, şer'î kıyaslar olmayıp dilcilerin kelimelerin vaz oluşlarına dair söyledikleri (ilmü'l-vaz/semantik) üzerinde düşünmek olduğunu söylerler. Zira dilcilere göre nesnelere veya şahıslar için konulan isimlerden maksat, isimlendirilen şeyin tarif edilmesidir. Bu isimle onu çağırıp getirmek (zihne getirmek), isimlendirilen şeyde, o vasfı gerçekleştirmez. Dolayısıyla ismin lügat anlamını bilme konusu şer'î kıyas alanına girmez. Bu sebeple Hanefîler, kıyasla isim ispatının caiz olmadığı kanaatine varırlar. Onlar bu noktada kıyasın değil, tevkîfin esas olduğu anlayışı benimsemişlerdir. Zira şer'î delillerin kesin bilgiyi veya ameli gerektirecek şekilde olması gerekir. İsimlere yüklenen anlamlar ise bir nevi rey olduğu için; rey ile ta'lîl ittifakla kesin bilgi gerektirmez. Bu tebliğde Hanefî usulcülerin dilsel yolla yapılan kıyasın şer'î hükme ulaşma noktasında bir hüküm elde etme yolu olmayacağını gerekçeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Kıyas, Dil, Dilsel Kıyas

LINGUISTIC COMPARISON ACCORDING TO THE FIRST PERIOD HANAFI JURISTS

Assc. Prof. Dr. Hüseyin Okur
Kocaeli University Faculty of Theology
Department of Islamic Law Academic Member

ABSTRACT

One of the requirements of authentic comparison is for a shariah ruling established by nass to be transferred identically to an equal subset. In fact, this condition encompasses several other conditions. The first of these is the case of a ruling being established by a method other than comparison such as the Book, the Sunnah or ijma (consensus). The second is comparison not being applicable in matters related to language. This condition is mainly subscribed to by Hanafi usul experts beside certain kalam and usul experts such as Ghazali. Hanafi scholars explain the noncomparability of nabiz to wine and liwata (sodomy) to adultery with this perspective. However, Taftazani asserts that this is a misconception and that the examples provided for this purpose do not constitute a linguistic comparison but a shariah-oriented one based on meaning. Those who maintain that comparison is applicable in areas under the domain of intellect and language find the stipulation that the ruling needs to be founded on shariah to be problematic. The majority of Hanafi scholars contend that the way of knowing the names of objects is to study the names assigned to them through semantics rather than shariah-based comparison. This is because according to linguists, the purpose of the names given to people and objects is to

define and describe them. Calling such an object with its given name or associating it with a word in one's mind doesn't impart or realize that quality in it. Therefore, having knowledge of the lexical meaning of the name doesn't fall under the domain of the shariah-based comparison. For this reason, Hanafi scholars reach the conclusion that attaining proof of a name through comparison isn't valid. They adopt the understanding that what is essential in this regard is not comparison but retention of original definition because shar'i evidence needs to assume its form in a way that necessitates either conclusive knowledge or action. And since the meanings attached to names are a type of ra'y (opinion), asserting a reason through opinion does not require conclusive knowledge supported by concurrence of views. This paper will focus on the reasons why linguistic comparison conducted by Hanafi usul experts cannot be a method of obtaining a ruling in an attempt to reach a shar'i ruling.

Keywords: Islamic Law, Hanafi Madhhab, Comparison, Language, Linguistic Comparison

GİRİŞ

Dil insan toplulukları arasında bin yıllar boyunca gelişerek meydana gelmiş sosyal bir kurumdur ve insanla birlikte var olagelmıştır. Yani bu sosyal kurumun temeli ilk insanlara kadar gider. Dillerin nasıl oluştuğu, geliştiği ve farklı dillere dönüştüğü hakkında pek çok teori olmakla birlikte bilinmezliğini hala korumaktadır. İslam düşünürleri ise Kur'an-ı Kerim'deki, "*Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti*"¹⁴⁷ ayetinden yola çıkarak, dillerin oluşumunu tevkîfe yani yaratıcının belirlemesine bağlamışlardır. Dolayısıyla varlıklara ait isimlerin ortaya çıkışı, yaratıcının öğretmesiyle meydana gelmiştir. Allah önceden bir dili Hz. Âdem'e öğretmiş, Âdem'in çocukları da bunu ondan öğrenmişlerdir. Tevkîf düşüncesine sahip olanlara göre Hz. Âdem'e isimle birlikte müsemma, yani isimlerin delalet ettikleri varlıklar/anamlar da öğretilmiştir. Zira ismin bir anlamı olmaksızın olarak öğretilmesi faydasızdır. Buna göre öğretme, Allah'ın her bir varlık gösterdikten sonra ismini söylemesi ve Hz. Âdem'in hangi ismin hangi varlığa ait olduğunu bilmesini sağlayan bir telkinle gerçekleşmiştir.¹⁴⁸

Dillerin doğuşunun menşesine dair daha pek çok tartışma mevcuttur. Bu tartışmalar bir yana bırakılacak olursa, dilde yer alan kimi sözcükler, varlıklara onların çeşitli özellikleri göz önünde bulundurularak verilmiştir. Aynı özelliklerin başka varlıklarda da bulunması halinde söz konusu sözcüğün o varlıklara da verilir verilemeyeceği, dolayısıyla ismin kapsamının onları da içine alacak şekilde genişletilip genişletilmemesi konusuna "dilde kıyas" denilmektedir.¹⁴⁹ Örneğin Arapların üzümde elde edilen şaraba, akla mahmurluk verdiği için "hamr" ismini verdikleri ileri sürülerek aynı anlam kendilerinde bulunan diğer içkiler, hamr olarak adlandırılıp, nass ile yasaklanan "hamr"ın¹⁵⁰ kapsamına dâhil olup olmayacağına dair tartışma, bu teorinin ürünüdür.¹⁵¹ Bunun gibi, "livata"nın (homoseksüellik) "zina"ya; "nebbâş"ın da (kefen soyguncusu) da "sarık"e (hırsız) kıyas edilerek hüküm bakımından eşitlenmesinin mümkün olup olmadığı da aynı tartışmanın konusuna dahildir.

Şerî-hukuki bir hükme bağlanması noktasında varlıkların isimleri önemlidir. Zira hukuk kanunları isimler ve tanımlar üzerinden icra eder. Bunun tespiti ise isimlerin dildeki konularını bilmekle

¹⁴⁷ Bakara 2/236.

¹⁴⁸ İsmail Aydın, Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/3, (2011), 95 -115.

¹⁴⁹ Duman, Soner, "Hanefi Usulcülerinin İmam Şâfi'nin Kıyas Anlayışına Yönelik Eleştirileri", *Usûl*, 10 (2008/2), 7 - 35.

¹⁵⁰ Maide 5/90.

¹⁵¹ İltaş, Davut, Fıkıh Usulü Yazımında "Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine, *Bilimnâme XVII*, 2009/2, 65-90.

mümkündür. Dilciler, bir lafzın herhangi bir anlam için tayin edilmesine, o lafzın “vaz’ı” demişlerdir. Bununla kastedilen şey, kelimenin dildeki ilk kullanımı yani tayin edildiği anlamdır. Daha açık bir ifadeyle bir mana için oluşturulan/türetilen lafız ile bu lafzın konulduğu eşya arasındaki doğrusal ilişki demektir. Buna da hakikat denir. Şayet bir lafız, ilk taşıdığı anlamdan, hakiki anlamıyla arasındaki bir alaka sebebiyle başka bir anlamda da kullanılabilirse, buna da mecaz denilmiştir. Bu durum, bir kelimenin farklı kullanımlara da açık olabildiğini gösterebilmektedir.

Lafzın hakiki kullanımıyla mecazi kullanımı arasındaki benzer bir ilişki, lafzın şerî hakikat anlamıyla kullanımıdır. Usul ilmine şerî hakikat terimiyle kullanılan bu kavram ile bir lafzın, hakiki anlamıyla bağlantılı olarak lafzın kullanımının şârî tarafından tayin edilmesi anlaşılmaktadır.¹⁵² Salât, zekât, savm, hac, talak gibi kavramlar böyledir. Örneğin “hac”, kast fiili için isim olan bir kelimedir. Kelimenin kökeninde bu anlam vardır. Daha sonra bu kavram, hac fiillerini ihtiva eden eylemlerin tamamını ifade etmek üzere şârî tarafından vaz’ edilmiştir.¹⁵³ Bu ve benzer kavramlar, lügat anlamlarından tamamen koparılmadan şârî tarafından yeniden anlamlandırılmıştır. İhtiyaç sahiplerine yapılan mali yardım anlamına gelen “zekat” da yine lügat anlamıyla ilişkilendirilerek malı temizleyici olduğu beyan edilmiştir.¹⁵⁴

Vaz’ ile alakalı olarak şerî hakikat ifade eden kelimelerin başka kelimelerde de bulunup bulunmadığı yahut şerî hakikatle ifade edilen anlamların başka lafızların mefhumlarında da kısmen veya tamamen bulunması halinde, bu lafızların şerî hakikat olarak isimlendirilip isimlendirilemeyeceği tartışma konusu olmuştur.

Şerî Hakikat İfade Eden Lafızların/İsimlerin Kıyas Yoluyla Belirlenmesi

Usulcüler, dilde kıyasın caiz olup olmadığını çözümlene noktasında hangi ismin, daha doğrusu hangi isim türünün tartışma konusu olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Zira varlıklara ait bütün isimler kıyasa konu olamazlar. Bu sebeple ismi (alem) yani özel isimler, sıfat isimleri ve cins isimleri olarak üç kısma ayırarak incelemişlerdir. Bu bağlamda esas tartışma konusu olan mesele, şerî anlamda hakiki bir manayı ifade eden, yani şerî ıstılahi kullanımda mecaz olarak algılanmayan lafızların ifade ettikleri anlamlar üzerinden kıyas yoluyla benzer manayı ifade eden lafızlara taşıyıp taşınamayacağı tartışılmıştır. Yoksa Ahmet, Mehmet, Hasan Hüseyin gibi varlıklar özel isim/alem olan isimlerde kıyasın caiz olmadığı hususunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Aynı şekilde âlim, cahil, akıllı gibi sıfat olan isimlerde de durum böyledir. Çünkü varlıklara özel isim/alem olan isimlerin vaz’ı, onu vaz’ edenin vazıyla sabittir ve bunun herhangi bir kuralı da bulunmamaktadır. Zira dil/lügat yani eşyanın isimleri ancak nakil ve tevkîf ile bilinebilir.¹⁵⁵ Sıfat isimleri de kendileriyle kaim oldukları ve onlardan neşet eden manalar itibariyle kıyasa konu olamazlar. Örneğin “Ahmet insandır” örneğinden yola çıkılarak ve kıyas yapılarak bütün insanların isminin Ahmet olduğu sonucuna ulaşamayacağı gibi “Mehmet âlimdir” önermesinden yola çıkılarak Mehmet gibi olan tüm bireylerin âlim olduğu

¹⁵² Ebu’l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu’temed fi usûli’l-fikh*, thk. Halil el-Meys, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403, 2/405.

¹⁵³ Bkz. Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *el-Luma’ fi usûli’l-fikh*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003, 1/9.

¹⁵⁴ “Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir.” Bkz.: Tevbe 9/103.

¹⁵⁵ Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Bahru’l-Muhît*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi, 1994, 2/257.

sonucuna ulaşamaz.

İsimlerin kıyasa konu olup olamayacağı konusundaki tartışma, isim ile adlandırılan şeyin, o şeyin varlık veya yokluk durumuna göre konulan külli yani cins isimler hakkındadır. Cins isimler, aynı cinsten olan varlıkların ortak isimleridir. Dilin temel kavramları cins (tür) isimleridir. Cins isimlerinde kelimeyle ifade edilen anlam arasında sıkı bir ilişki vardır: İsim, tanıttığı varlığı veya kavramı çağırır. İşte cins isim ile onun ifade ettiği anlam arasında sıkı bir ilişkinin bulunması ve tanıttığı varlığı ya da kavramı çağırıcı nitelikte olmasından dolayı, aynı manayı taşıyan isimler de bu cins ismin manasına dahil olup olmadığı tartışma konusudur. Arapçadaki “Hamr” kelimesinin bir cins isim olması, bunun en güzel örneklerinden biridir. İslâm hukukçularının “hamr” kelimesinin sözlükteki anlam çerçevesiyle ilgili dil tartışmaları, sonuç itibarıyla Kur’an’daki “hamr” yasağının kapsamını ve içki yasağının kaynağını belirlemeyi hedef alan metodolojik bir tartışma hüviyetindedir. Hamr’ın cins bir isim olması ve taşıdığı mananın “hamr”ın benzerlerinde de bulunması, “hamr” a yüklenen hükümlerin aynı manayı taşıyan diğer isimlere de yüklenip yüklenemeyeceği tartışılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, “hamr”, üzüm suyundan elde edilen sarhoş edici bir içecek midir, yoksa sarhoş edici bütün içeceklerle “hamr” denilir mi?

Hanefiler, Şâfiiler’in çoğunluğu ve bazı Mâlikîler ile İbrâhim en-Nehâî, Şa’bî, İbn Ebû Leylâ, İbn Şübrûme gibi Iraklı fakihlere göre sadece üzümünden elde edilen sarhoş edici içkiye hamr denilir. Öteki maddelerden elde edilen içkilere hamr denmesi ise mecaz yoluyla bir adlandırmadır. Ancak Ebû Hanîfe ile diğerleri arasında, üzüm suyunun ne zaman hamr ismini alacağı konusunda görüş ayrılığının bulunduğu da belirtmek gerekir. Diğer taraftan Ebû Yûsuf’tan ve bir kısım fakihlerden, hamr kelimesinin gerçek anlamda üzüm ve hurmadan elde edilen içkiyi ifade ettiği şeklinde bir görüş de rivayet edilir.¹⁵⁶ Konunun detayları İslam hukukunda içki içmenin cezasını muhtevî bulunan çalışmalarda bulunabilir.

İhtilafın menşesinde dilsel bir problem yatmaktadır. Dolayısıyla şarabın “hamr” olarak adlandırılmasının sebebi, akl ıörttüğü algıyı ve idraki engellediği ve kendisinde bulunan sarhoş edicilik özelliği sebebiyle midir? Bu sebeple kendisinde bu özellikler bulunan her içeceğe “hamr” denilebilir mi? Yoksa cins isimler de şer’î midir? Yani hakkında hüküm vaz’ edilen isimlerden başkasına, bu isimlerin yüklenmesi caiz midir?

Dilde kıyasın caiz olup olmamasındaki tartışmaların bir ayağı da usûlî kıyasla alakalıdır. İslam hukukçuları sahih bir kıyasın meydana gelebilmesi için bazı kriterler belirlemişlerdir. Asıl, fer ve illette bulunması gereken bu şartlar özetle; 1. Asıl’ın hükmü, Kitap veya sünnet ile sabit olmalıdır. 2. Kıyasa esas kabul edilecek hüküm, aklın idrak edeceği bir illete sahip olmalıdır. 3. Asıl’ın hükmü sadece asla yani hakkında hüküm sabit olan meseleye mahsus olmamalıdır. 4. Fer’, hakkında naslarda veya icmâda müstakil bir hüküm bulunmamalıdır. 5. Asıl’da bulunan illetin aynısı fer’de de bulunmalıdır. İllete gelince: 1. İlet “zâhir” munzabıt” olmalıdır. 2. İlet hüküm için “münâsib” bir vasıf olmalıdır. 3. İlet “kâsır” olmamalıdır.

Dolayısıyla nas ile sabit olan şer’î hüküm aynen, asla benzeyen ve hakkında nas bulunmayan fer’e geçmelidir. Zira kıyas tek bir şeyde veya birbirine denk olmayan şeylerde meydana gelemez. Hüküm fer’e ulaşamayınca da asıl tek başına kalır ve yapılan bu işlem kıyas olmaz.

¹⁵⁶ Mustafa Bakır, “İçki” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 2000, 21/458-462.

Bir başka husus da kıyas yoluyla verilen hükmün şerî olması gerekir. Bunun sebebi, kıyasın konusunun şerî asıllar olmasıdır. Diğer alanlardaki kıyas türleriyle hüküm istinbanından bulunulamaz. Usûlî kıyas işlemi ile ancak şeriatin hükümleri bilinir; tıbbın veya dilin hükümleri değil.¹⁵⁷ Bilimin diğer alanlarında kıyasın yapılabilmesi, bunlarla elde edilen sonuçların hukuki netice vereceği anlamına gelmez. Meselenin odak noktası da budur zaten; dilsel kıyas dil bilimleri açısından bir değer ifade ederken usulî açıdan da bağlayıcılık değeri var mıdır?

Usulcüler “nas ile sabit olan şer’î hüküm aynen, asla benzeyen ve hakkında nas bulunmayan fer’ce geçmelidir” şartının önemine dikkat çekmiş, bu şartın aslında birkaç şartı barındırdığını, bunlardan birinin de dilde kıyas meselesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

Netice de kıyas işleminde aslın, fer’in ya da illetin belirlenmesi, dildeki lafzın tayini demektir. Şerî hakikat ifade eden lafızların manalarının kıyas yoluyla başka isimlere de nakledilip edilemeyeceği konusu, dil ve usul ilimleri tarafından isimlerde kıyasın caiz olup olmadığı başlığında incelenmiştir. Bu bağlamda temel soru şudur: Hakkında nas bulunan, üzerine şerî hüküm inşa edilen ve kıyas işleminde asıl konumunda olan isimler, illet birliği bir kenara bırakılmak suretiyle isimlerinin kıyas edilmesi yoluyla kıyasa konu olabilir mi? Bu konuda temel iki yaklaşım bulunmaktadır:

1. Dilde Kıyası Kabul Edenler

Daha sonra da değineceğimiz üzere Hanefî usulcüler isimlerin vaz’î olduğu gerekçesiyle dilde kıyası kabul etmemektedirler. Mâlikî ve Şâfiîlerin bir kısmı ile Hanbelî ulemasının çoğunluğu ve bir grup dilci, isimlerin kıyas yoluyla tespit edilmesinin caiz olduğunu düşünür. Bu gruba göre makîs ile makîsun aleyh arasında câmi bir ortak noktanın bulunması, kıyasın sıhhati için yeterlidir. Onlara göre illet birliği sebebiyle “Nebîz” şarap olarak “Nebbâş/Kefen soyguncusu” harsız olarak, livata eden de zinakar olarak adlandırılır. Zira “hamr”ın “hamr” olarak adlandırılmasının sebebi, akli örtmesinden, algı ve idrakin önüne perde çekmesinden dolayıdır. Zira “hamr”ın lügatteki ilk anlamı, örtmek kapatmaktır. Bu sebeple “hamr” gibi aynı işlevi gören tüm içecek ve diğer maddeler de “hamr” olarak adlandırılabilir ve aynı hükümlere tabi kılınır. Dolayısıyla bu noktada şerî kıyas ile dilsel kıyas (kıyas-ı luğavi) arasında herhangi bir ayırım yoktur.

Bu noktada dikkati çeken bir nokta ise bilinenin aksine Şâfiî fakihlerin büyük çoğunluğunun da isimlerde kıyası caiz görmediğidir. Nitekim Âmidî, *el-İhkâm* adlı eserinde, “Lugavî isimler kıyas ile sabit olur mu?” başlığı altında, Şâfiîlerden Kâdî Ebû Bekir ve İbn Süreyc gibi bazı fakihlerin, isimlerin kıyas yoluyla sabit olacağı iddiasını dile getirdikten sonra “Bizim ashabımızın çoğu ve Hanefiler isimlerde kıyası caiz görmemişlerdir” demektedir.¹⁵⁹

İbn Süreyc (306/918), Ebû İshak el-İsferâyînî (418/1027), Kâdî Ebu’t-Tayyib et-Taberî (ö. 1058/450), Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’ (458/1066), Mâverdî (ö. 450/1058), Ebû İshak eş-Şîrâzî (476/1083), İbn Cinnî (ö. 392/1002), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Fûrek (ö. 406/1015) gibi kelamcı ve fa-

¹⁵⁷ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer, *Takvîmü’l-edille*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001, 280; Serahsî, Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl, *Usûlû’s-Serahsî*, thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993, 2/ 150; Pezdevî, Ebû’l-Hasen Ebû’l-Usr Fahrü’l-İslâm Alî b. Muhammed, *Kenzi’l-Vusûl*, Kareçi: Matbaatü Cavid, ts. 256.

¹⁵⁸ Pezdevî, *Kenz*, 256.

¹⁵⁹ Âmidî, Ebû’l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, thk. Seyyid Cemlî, Beyrut: Dâru’l-Kitabî’l-Arabî, 1404. 1/57.

kihlerin bir kısmı, isimlerde kıyasın caiz olduğu söylemektedir.¹⁶⁰ Örneğin Şîrâzî ,isimlerin ve lugatların, “Lugat, örf, şeriat ve kıyas” şeklinde dört yoldan elde edilebileceğini söyledikten sonra, kıyas yoluyla elde edilebilmesi sadedinde şunları ifade eder:

“Varlıkların isimlerinin kıyas yoluyla elde edilmesi ise livatanın zinaya kıyas edilerek isimlendirilmesi, nebîzin “hamr”a kıyas edilerek isimlendirilmesi gibidir. Bizim (Şâfî) ashabımız bu hususta iki farklı görüşe ayrılmışlardır: Ebu’l-Abbâs (İbn Süreyc) ve Ebû Alî İbn Ebî Hüreyre (ö. 345/956) gibileri, varlıkların isimlerinin kıyas yoluyla elde edilmesini caiz görmüşlerdir. Diğer bazıları ise caiz görmemiştir. Dilde kıyasın caiz olduğunu söyleyenlerin görüşü daha doğrudur. Çünkü Araplar bir zamanlar eşyanın isimlerini koymuşlardır. Sonra aradan asırlar geçmiş ve bu eşyalar da değişmiştir. Zamanın inkıraza uğramasıyla eşya da inkıraza uğramıştır. Daha sonraki çağlarda gelen insanlar ise eşyalara isimler verirken, inkıraza uğrayan eşyaya kıyas ederek isimlendirmede bulunmuşlardır. Bu da onların eşyalar arasında isimlendirmede bulunurken kıyas yaptıklarını göstermektedir.”¹⁶¹

Hanbelîlerden Tûfî de (ö. 716/1316) dilde kıyası caiz görenler arasındadır. Ona göre nasıl ki şerî kıyas yapılırken asıl ve fer‘ arasında câmî illet, fer‘de hükmün vaz‘ edilmesinde etken rol onuyorsa, isimlerde de durum böyledir. Ribâ meselesinde aralarındaki ölçeklik illetinden dolayı pirinç ve mısır gibilerinin nasta zikredilen buğday ve arpaya kıyas edilmesinde olduğu gibi... Dolayısıyla Tûfî’ye göre şayet isimler arasında câmî olan mana anlaşılabilirse, şerî kıyasta olduğu gibi isimlerin de birbirine kıyas edilmesi sahih olur. Ona göre kıyas türleri arasında şerî veya dilsel olmanın kıyasın caiz olup olmamasına bir tesiri bulunmamaktadır.¹⁶²

Dilde Kıyası Kabul Etmeyenler

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Şâfîilerin büyük çoğunluğu ve Hanefîilerin tamamı dilde kıyası caiz görmezler. Ebû Bekir es-Sayrafî (ö. 330/941), İmamı’l-Harameyn Cüveynî (ö. 1085/478),¹⁶³ Gazâlî (ö. 505/1111), Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944)¹⁶⁴ Serahsî (ö. 483/1090 [?]) gibileri de bunun caiz olmadığı söylemiştir.¹⁶⁵ Bâkılânî de (ö.

¹⁶⁰ Bk. Âmidî, , *el-İhkâm*, 1/88; Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît*, 2/255.

¹⁶¹ Şîrâzî, *el-Luma’ fi usûli’l-fikh*, 1/11.

¹⁶² Tufî, Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî, *Şerhu Muhtasari’r-ravza*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1978, 1/476.

¹⁶³ Cüveynî, Ebu’l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah, *et-Telhîs fi usûli’l-fikh*, thk. Abdullah Culem en-Nebâlî, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1996, 1/194.

¹⁶⁴ Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît*, 2/255.

¹⁶⁵ Razi de dilde kıyası caiz görenler arasında zikredilmektedir. Ancak bizim tespit ettiğimiz kadarıyla Râzî bu hususta net bir tavır sergileyememiştir. Zira *Mahsûl*’ün kimi yerlerinde dilsel kıyası caiz görürken kimi yerde de bunun caiz olmadığını söylemiştir. O, *Mahsûl*’ünde, usulcülerden İbn Süreyc, dilcilerden İbn Cinnî ve Ebû Ali Fârisî gibilerinin caiz olduğunu söyler. O, “Bizim ashabımızdan pek çoğunun ve Hanefîilerin tamamının dilde kıyası reddettiğini söyledikten sonra, şöyle bir istidlalde bulunur: Üzüm suyu ekşimeden (şiddet) önce hamr olarak adlandırılmaz. Bu ekşime meydana geldikten sonra ise hamr olarak adlandırılır. Ekşimsiliği kayb olduğunda da ondaki isim zail olur. Bu şekildeki bir deveran hali illiyet zannı ifade eder. Dolayısıyla bu isim için yani ismin bu şekilde adlandırılması için illetin ekşimsilik (şiddet) olduğu zannı ortaya çıkar. Bu durumun nebîzde de meydana geldiğini gördüğümüzde ise, hamr isminin illetinin nebîzde de mevcut olduğunu görürüz. Dolayısıyla ismin illetinin nebîzde de ortala çıkması, hamr isminin de onda ortaya çıkması zannını doğurur. Zan ortaya çıktığında ise buna harm denir. İlim veya zan cihetiyle bilmekteyiz ki hamr haramdır. Öyleyse nebîzin de haram olduğu zannı meydana gelmiştir. Zannın hüccet olduğu bilindiğine göre nebîzin haram olduğu hükmü gerekmiştir. Bkz. Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl*, thk. Taha Cabir Feyyaz, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997, 5/339. Razi’nin dilde kıyasın caiz olmadığı söylediği kısım için bkz: *el-Mahsûl*, 2/87. Caiz

(1013/403 isimlerde kıyasın caiz olmadığını söyleyenler arasındadır.¹⁶⁶

Ebü İshak eş-Şîrâzî bazı Şâfiî âlimlerin bu noktada farklı bir görüşlerinin olduğunu beyan eder. Bu gruptakilere göre isimler hiçbir zaman şerî hakikate haml olunmamışlardır. Bilakis lügatteki anlamlarıyla varlıklarını devam ettirmektedirler. Örneğin “salât” kelimesinin anlamı duadır ve bu kelime, şerî kullanımda maruf olan “salât” kelimesine haml olunmamıştır. Aksine rüku ve secde gibi fiiller “salât” kelimesine eklenmiştir. Taharetin namazdan bir parça olmadığı gibi rüku ve secde de “salât” kelimesinin aslından değildir. Hac da böyledir. Haccın anlamı kast etmektir. Tavaf ve say bu anlama izafe edilmiştir. Dolayısıyla “salât” kelimesi mutlak olarak kullanıldığında duaya haml olunur. Yine “Hac” kelimesi mutlak olarak kullanıldığında, kast etmeye haml olunur. Şîrâzî’ye göre bu düşünce Eş’arîlere aittir. Fakat daha doğru olan birinci kanaattir. Zira bu kelimeler şerî ıstılahta kullanıldığında, lügatte vaz‘ oldukları manalar akla gelmez. Bu da onların lugatta vaz‘ oldukları anlamlardan şerî hakikate haml olduklarını göstermektedir.¹⁶⁷

Esâsü'l-Kıyâs adlı eserinde İmam Gazâlî ilk bahsettiği konu dilde kıyas meselesidir. Gazâlî, bazı usulcülerin lugavî isimlerin dilde vazedildikleri şeyler/varlıklar dışında başka şeylere de kıyas yoluyla kullanılabilceği görüşünde olduklarını belirtir. Gazâlî’ye göre, Araplar bir ismi özel bir mahaldeki manaya vazettiklerinde bakılır; eğer onlar, söz konusu ismi -mahallin özel oluşunu göz önünde bulundurmaksızın- sadece o manaya vazettiklerini bize sarîh beyanları ve bildirimleriyle (tevkîf) aktarmışlarsa, o mana, bulunduğu her yerde bu isim kullanılır ve bu işlem kıyas değil, aksine Araplardan gelen tevkîfe dayalı olur. Gazâlî bunu bir örnekle izah eder ve der ki:

“Nitekim Araplar bize fiil-i mâzî, fiil-i muzârî, emir, nehiy, ism-i fâil ve ism-i mef’ûlün mastarlardan hareketle nasıl çekimlendiğine dair bir örnek sunmuşlar ve bu hükmün, açıkça istisna ettikleri mastarlar dışında her mastarda geçerli olduğunu bildirmişlerdir. Şu halde biz ‘kudret’ mastarından fâil kalıbında her kudret sahibi kişi için ‘kâdir’ ism-i fâilini türettiğimizde ne kıyas yapmış oluruz, ne de yaptığımız kıyasla dile bir şeyi ilhak etmiş oluruz; aksine bu noktada sadece tevkîfe bağlı kalmış oluruz.”¹⁶⁸

Gazâlî’ye göre Araplar söz konusu ismi, o özel mahaldeki manaya vazettiklerini bize bildirdiklerinde, biz onların bu bildirimlerine (tevkîf) aykırı davranıp o ismin onların dilinde söz konusu mahal dışında da o manaya kullanıldığına hükmedemeyiz. Gazâlî bu duruma şöyle bir örnek verir:

“Bu durum, Arapların koyun yavrusunu küçükken ‘sahle’ diye isimlendirmelerine benzer. Zira koyun yavrusuna bu ismin verilmesi, onun küçüklüğü sebebiyledir, büyüdüğünde ise bu isim artık onun için kullanılmaz. Fakat biz bu ismi, insanın küçüğüne, hatta deve ve sığırın küçüğüne kullanma hakkına sahip değiliz. Zira onlar sığırın küçüğüne ‘ıcl’, devenin küçüğüne ‘fasîl’ ve insanın küçüğüne ‘sabî’ adını vermiş ve bu isimleri mahallin özel oluşunu göz önünde bulundurarak küçüklük anlamını karşılamak için koymuşlardır; bu

dediği yer için bkz: *el-Mahsûl*, 1/347.

¹⁶⁶ Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *et-Takrîb ve 'l-İrşâd fi usûli 'l-fıkh*, thk. Abdülhamid Ali b. Ebî Zeyd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998, 1/361; Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i 'l-cevâmi'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1999, 1/354.

¹⁶⁷ Şîrâzî, *el-Luma 'fi usûli 'l-fıkh*, 1/10.

¹⁶⁸ Gazâlî, *Esâsü'l-Kıyâs*, (çev. Bayram Pehlivan) Riyad: Mektebetü'l-Abyekan, ts. 5-6. Çeviride Bayram Pehlivan'ın çevirisinden yararlanılmıştır. Bkz.: Gazâlî, *Esâsü'l-Kıyâs Fıkhî Kıyâsın Esâsı: Tevkîf*) çev. Bayram Pehlivan), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1, 2019s. 39.

sebeple küçük koyun ‘sahle’ ve küçük sığır ‘ıcl’dir. Yine, Araplar atı renkleri itibariyle ‘kümeyt: kestane rengi’, ‘aşkar: kızıl’ ve ‘ablak: alaca, benekli’ diye isimlendirmiştir. Bu renkler örneğin bir kumaşta, kapta, hatta eşek ve sığır gibi başka bir hayvanda mevcut olsa bile bunların hiçbiri bu isimle adlandırılmaz.¹⁶⁹

Gazâlî’ye göre bu iki uç arasındaki ortak noktayı teşkil eden üçüncü kısım ise, bir mananın karşısına konmuş olan ve o mananın karşısındaki başka bir isimden türemiş bulunan ismin, Araplardan mastar çekim kuralına aykırı olarak nakledilmesidir. Meselâ “hamr” ismi, “muhamera” veya “tahmîr” mastarından türemiştir. Ancak çekim kuralı gereği [şaraba “hamr” yerine] “muhammir” veya “muhammir” denmesi gerekirdi. Şu halde Araplar kurala aykırı olarak şaraba “hamr” dediğine göre, bu isim onların dillerinin bir gereği olarak “sarhoş edici olma” manasının mevcut olduğu her yerde -bu yer şarap dışında bir yer bile olsa- kullanılabilir mi ve söz gelimi arpa ve mısırdan yapılan içkiye de -eğer sarhoş ediciyse- “hamr” adı verilebilir mi?¹⁷⁰

Gazâlî’ye göre tartışmaya konu olan husus budur. Usulcüler “hamr”da [kıyasın geçerli olup olmadığına] tereddüt etmişlerdir. Gazâlî’ye göre dilde kıyas geçerli değildir. Zira dilcilere göre bu durumda şu üç ihtimalden başkasından söz edilemez:

1) İsmi, mahallin özel vasıflarını göz önünde bulundurmaksızın yalnızca mananın karşısına koyduklarını bize bildirmeleri.

2) İsmi, mahallin özel vasıfları sebebiyle ilgili mananın karşısına koyduklarını bize bildirmeleri.

3) Her iki hususta da sessiz kalmaları. Eğer dil bilginleri ismin, söz konusu olayın özelliğine itibar edilmeksizin yalnızca mananın karşısına konduğunu bize bildirmişlerse, o zaman biz, onların bu bildirimlerine ve sarih beyanlarına (tevkîf) istinâden ismi, [her nerede bulunursa bulunsun] yalnızca o manayı karşılamak için kullanırız ve bu işleme “kıyas” denmez, aksine bu, mastar çekim kuralının bir türüdür. Eğer dil bilginleri ismin, mahallin özel oluşu dikkate alınarak o manada kullanıldığını bize bildirmişlerse, biz de kıyas yapmak suretiyle onların bu sarih beyanlarına aykırı davranmaz ve kabul etmedikleri bir şeyi kabul etmek suretiyle dilleri hakkında hüküm vermeyiz¹⁷¹

Kısacası Gazâlî, bu üç ihtimalin sadece birincisinde ilhak işleminin mümkün olduğunu ve onun da esasında kıyas değil, tevkîf olarak adlandırılması gerektiğini söylemektedir.

Cüveynî de (ö. 478/1085) varlıkların isimlerinin kıyas yoluyla tespit edilemeyeceğini söyler. Zira her sarhoş edici olana ve aklı örtene “hamr” denilemez. Zira aklı örtme/perdeleme özelliği Benc (Kara Banotu-Hyoscyamus niger) gibi bitkilerde de bulunmaktadır. Halbuki bunlara “hamr” denilmemektedir. Cüveynî devamla şöyle der: “Ayrıca günümüzde varlıkların isimleri yeniden tespit edilemez. Onların isimleri asıl vaz’ı itibariyle tevkîfî olarak gelmiştir.”¹⁷²

Zerkeşî (ö. 794/1392) konuyu daha temel bir noktadan ele almaktadır. Ona göre meselenin temelinde varlıkların isimlerinin değiştirilmesinin mümkün olup olmadığı yatmaktadır. Örneğin “Elbi-se” ye “Ev” denir mi? Zerkeşî meselenin bu düzlemdeki sorunsalına şöyle cevap vermiştir. “Âlimler-

¹⁶⁹ Gazâlî, *Esasü'l-Kıyas*, 5-6. Çeviride geçen açıklamalar için bkz: Gazâlî, *Esâsü'l-Kıyâs Fıkhî Kıyâsın Esâsı: Tevkîf* (çev. Bayram Pehlivan), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1, 2019s. 40. Cüveynî’nin benzer açıklamaları için bkz.: Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli'l-fikh*, 1/195.

¹⁷⁰ Gazâlî, *Esasü'l-Kıyas*, 7.

¹⁷¹ Gazâlî, *Esasü'l-Kıyas*, 8.

¹⁷² Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli'l-fikh*, 1/196.

den bir grup, varlık isimlerinden bir lafzın herhangi bir hükümle ilintili olması durumunda, o lafzın değiştirilmesi halinde, hükmün de değişmesine neden olacağından dolayı ,ıbu türden lafızların isimlerinin değiştirilmesini caiz görmemişlerdir. Eğer lafız, herhangi bir hükümle ilintili olmamasına rağmen tevkifi ise, bu türden lafızların değiştirilmesini caiz görmeyenler olmuştur. Zira tevkif de bir hükümdür. Bazıları ise bu türden lafızların değiştirilmesinin caiz olacağını dile getirmiştir.¹⁷³

Hanefilere gelince: Onlar varlıkların isimlerini, ortak özelliklere sahip başka varlıklara kıyas yolu ile taşımayı kabul etmemekte ve kıyası bu şekilde kullandığı gerekçesi ile Şâfiî'yi eleştirmektedirler. Hatta bu meyanda Serahsî, “İsmin bilinme yolu, şerî kıyaslar olmayıp dillerin kelimelerin vaz oluşlarına dair söyledikleri (ilmü'l-vaz'/semantik) üzerinde düşünmektir. Şarabın dışındaki içkiler de böyledir, sarhoş etmediği sürece bunlardan az bir miktar içmek haddi gerektirmez. Şâfiîlerin, hükmü nakletmek veya eşit olduğunu ispatlamak amacıyla şarap ilgili nassı talil etmekle meşgul olması fasittir. Çünkü tartışma, diğer içkiler gibi bu ismin ispatı konusundadır” demektedir.¹⁷⁴ Bu konuya dair detaylı değerlendirme ileride zikredilecektir.

İlk Dönem Hanefî Usûl Eserlerinde Dilde Kıyas

Gazâlî'den daha önce şerî isimlerin tevkifi olduğunu Cessâs beyan etmiştir. Cessâs şerî isimleri mecaza benzetir. Lafızda aslolan hakikat manasıdır. Lafzı mecâzî manaya hamletmek ancak bir delâletle mümkündür. Delâlet olmaksızın mecâz mana verilmesi câiz değildir. Şerî isimler de mecâz isimler konumundadır. Bu isimlerin belirlenmesi ancak tevkîf veya ittifak cihetiyle mümkündür.¹⁷⁵

Cessâs, dilde kıyas meselesini, “kıyasın yasak olduğu durumlar” başlığı altında incelemiştir. Ona göre kıyasa başvurulamayacak durumlardan biri de -kendi deyimi ile- “isimlerin ispatı”dır.¹⁷⁶ Varlıkların isimlerinin kıyas yoluyla ispatı mümkün değildir. Bu durumların gerekçelerini tek tek izah eden Cessâs, dilde kıyas meselesini ele alırken önce Arap dilini tahlil ederek şöyle der:

“İsimler üçe ayrılır: Birincisi hayvan, cin, insan, adam, at, şarap (hamr) gibi *cins isimler*dir. İsm-in bu çeşidi lugavîdir.

İkincisi belli bir ferde, onu diğerlerinden ayırmak için verilen, o şahıstaki bir manaya delalet etmeyen Zeyd, Amr, Hâlid gibi özel isimlerdir. İsm-in bu çeşidinin dil ile ve o dili kullananların vaz' etmeleriyle bir ilgisi yoktur. Çünkü herkes kendisine dilediği ismi verebilir.

Üçüncüsü de müsemmaların niteliklerini ortaya koyan, onların o an yaptıkları işten veya buldukları ıhalden türeyen, “ayakta duran“ ,”oturucu“ ,”inanın“ ,”inkâr eden“ ,”kırmız“ ,”isiyah“ ,”canl“ ,”ı “gücü yeten ” gibi sıfat olan isimlerdir. Bu tür isimler, müsemmasında bulunan nitelikleri beyan ederler.

Bunların haricinde bir de “mümin”, “kâfir”, “münafık”, “namaz”, “zekât”, “oruç”, “riba” gibi şer'î isimler vardır ki, bunlar şeriatta, dilde konuldukları manalardan farklı manalar için vaz' edilmişlerdir.

Dilden alınan isimler (cins isimler) ile sıfatlar ancak o dili kullananların belirlemeleriyle ve terimleştirmeleriyle isim olurlar. Öyle ki aynı dili kullanan herkes o ismi duyduğunda ne kast edildiğini

¹⁷³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, 1/413.

¹⁷⁴ Serahsî, *Usûl*, 2/156.

¹⁷⁵ Cessâs, Ahmed b. Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf, 1994, 1/368.

¹⁷⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 4/105.

anlar. Şahıs isimleri (özel isimler) ise dile bağlı değildir.

Şerî isimlere gelince, onlar tevkîfidir. Bunlar luğavî olan cins isimlere mukabildir. Dilin sahasına giren isimlerin anlamını nasıl ki o dili kullananlar belirliyorsa şerî isimlerin anlamını da din âlimleri belirler.”¹⁷⁷

İsimleri yukarıdaki şekilde taksim eden Cessâs ,bu taksimden hareketle dilde kıyasın yanlışlığın ortaya koymaya çalışır:

“İsimlerin hükümleri anlattığımız şekilde olunca ve bir kişinin, suya ekme, altına bakır, ata deve demesi ne lugavî ne de şerî bir isimlendirme olmaz. Bu sebeple, “Dilde kıyası kabul eden kişi bir varlığa, kıyas yoluyla verdiği ismi ya lugavî ya da şerî bir isim olmak üzere kabul ediyordur. Eğer lugavî isim olmak üzere kabul ediyorsa bu yanlıştır. Çünkü bir kelimenin lugavî isim olabilmesinin yolu, dili kullananların (o ismin o manaya geldiğinde) ittifak etmeleridir. Bu aynı dili kullanan herkesin o ismin o manaya geldiğini bilebilmesi için zorunludur. Hâlbuki kıyas yoluyla sabit olan ismin, müsemmasına aidiyetini sadece kıyası yapan kişi bilmektedir. Yok eğer şerî isim olmak üzere kabul ediyorsa bunun yolu da din âlimlerinin o kelimenin şerî isim olmasındaki ittifaklarıdır. Nitekim onlar “namaz”, “zekât”, “iman”, “küfür” vb. kelimeleri şerî isim olarak bildirmektedirler. Kıyas yapan kişinin tek başına bir kelimenin şerî isim olduğuna hükmetmesi caiz değildir. Kıyas yapan kişinin şerî isim olduğunu ispat ettiği isimler tarifimizin dışında kalınca, o isimlerin kıyas yoluyla şerî isim olarak ispatının doğru olmadığı anlaşılır. Çünkü bu durumda o isim, sadece kıyası yapan kişiye göre şerî isim olmuştur; kıyas yapımayanlara göre değil. Din işlerini bilen birçok kişi arasından sadece bir kişinin bir ismin şerî olduğunu ispat etmesi ile o isim şerî isim olamaz. Nasıl ki cins isimler o dili kullananların arasında yaygın ve maruf ise şerî isimlerin de din âlimleri arasında açık, maruf ve tevkîfi yolla idrak edilir olması lazımdır.”¹⁷⁸

Cessâs daha sonra “nas ile sabit olan şer’î hüküm aynen, asla benzeyen ve hakkında nas bulunmayan fer’ e geçmelidir” şartına itiraz mahiyetinde mukadder sorulara cevap verir. Buna göre, “Üzüm suyunun keskinleşmeden önce “hamr” olarak adlandırılmaması, keskinleştiğinde ona “hamr” adının verilmesi ve ekşiyip keskinleşme kaybolduğunda da “hamr” adının kaldırılması, isme itibar edildiğini gösterir. Dolayısıyla kendisinde bu çeşit keskinleşme gerçekleşen her şeye “hamr” denmesi gerekir; o halde her sarhoş edici şeye “hamr” denir ve “hamr”ın haramlılığı bütün sarhoşluk veren içecekleri kapsar” şeklindeki itiraz yollu bir önermeye karşı şu şekilde cevap vermektedir:

“Kıyas işlemlerinde isme itibarın fasit olduğunu daha önce açıklamıştık. İtibar etsek bile “hamr” ismi şarabın dışındakilere ad olarak verilemez. Çünkü gerek lugavî, gerek şer’î isimler olsun bunların ispatı için o dili kullananların ve din âlimlerinin o kullanımda ortak olması lazımdır. Çünkü bir kelimenin bir nesneye bazılarına göre isim olması, diğer bazılarına göre ise isim olmaması caiz değildir. Zira “isim ,”işitenler nezdinde müsemmaların, kendisi sayesinde birbirinden ayrıldıkları isimlerdir. Senin zikrettiğin isim, dil ehli ve din âlimleri katında bir “alamet” olmayıp, işitenler nezdinde de kendisi ile bir (varlıklarından) ayırım meydana gelmediğine göre, yapılan isimlendirme geçerli

¹⁷⁷ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 4/111

¹⁷⁸ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 4/111.

değildir.

Öte yandan bu iddia, sahibini de bağlamaktadır. Çünkü buğday, yenilen şeylerden olduğu için (mübadele esnasında) kendisinde fazlalık haram olunca her yenilen gıda buğday saymak (dilde kıyas yoluyla, gıda maddesi olmakta ortak oldukları için her yenilen şeye buğday demek) lazım gelir ve pirincin ve diğer yiyeceklerin, “Buğday buğday ile değişiminde eşit olmalı...”¹⁷⁹ hadisi ile haram kılınmış olması gerekir.

Ayrıca kıyas işlemi, hükümlerin ispatı içindir. Hüküm olmayan şeyler kıyas yoluyla ispat edilmezler. Tesmiye de kendisi ile ibadet edeceğimiz bir hüküm değildir. Zira Allah, naslarda müsemmasıyla ilgili bir hüküm bulunmayan salt bir tesmiye ile taabbudu emretmemiştir. O halde isimlerin kıyas yoluyla ispatı caiz değildir. Çünkü bunda şeriatın getirmediği bir hükmün isimlerde ispat edilmesi vardır.”¹⁸⁰

Cessâs konuya son verirken dilde kıyası abartan bazı kişileri eleştirir:

“Bağdat’ta biraz nahiv bilip kendilerini akıllı sanan, hâlbuki akıllılar nazarında deli sınırında sayılan, isimlerin dildeki asıllarına ve iştikaklarına bakıp aynı manaya gelen ama Arapların bilmediği isimleri onlara kıyas eden bir grup vardır. Onlardan birine ‘circir’in (bakla) aslı ve iştikakı nedir diye sorulduğunda, “Toprakta çıktığından sonra rüzgar sebebiyle hareket ettiğinden dolayı ona circir denmiştir” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine ona, “O halde senin sakalına da circir demek lazımdır; zira o da hareket ediyor” diye karşılık verilmiştir. Aynı şekilde ‘karûra’ya/şişe, içine sıvı bir şeyler konulduğu ve orada karar kıldığı için karûra denmiştir, deyip aynı manaya gelen her şeyi ona kıyas ederek insanın midesine ve denize de karûra denmiştir”¹⁸¹

Cessâs bu cümleleriyle, isimlerin manalarından yola çıkarak kıyas yapılamayacağına işaret etmiştir. Cessâs’ın eserini mütalaa eden Serahsî de benzer açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bu gibi bir mana için vaz’ edilmiş isimlerle meşgul olmak bir nevi deliliktir.¹⁸²

Cessâs’ın dağınık şekilde işlediği kıyasın şartlarını diğer usulcüler müstakil bir başlık altında incelemiş ve dilde kıyas meselesini bu şartların üçüncüsü içerisinde değerlendirmişlerdir.

Debûsî *Takvîmü’l-edille*’sinde dilde kıyas meselesine Şâfiî’nin, kasten yapılan bir yemin olması gerekçesiyle, yemini gamûsu yemini münakideye –ki o da kasten yapılan bir yemindir- kıyas ederek, yemini gamûs için de kefarete gerekeceğine hükmetmesini misal olarak verir ve buradaki talilin, yeminin hükmü olan kefaretin tadiyahesi için değil de “yemin” lafzının tadiyahesi için olduğunu söyler.

Konuyu izah ederken, yemin olmadan yemin kefaretinin lazım gelmeyeceğinde Şâfiî mezhebi ile ittifak ettiklerini ama yemini gamûsun hakiki bir yemin mi yoksa hür insanı “satmak” ve yabancı bir kadını “boşamak”da olduğu gibi mecazi bir isimlendirme mi olduğu hususunda ihtilaf ettiklerini,

¹⁷⁹ Buhârî, Büyü’, 74, 76; Müslim, Müsâkât, 15; Tirmizî, Büyü’, 23; Nesâî, Büyü’, 42; Ebu Davud, Büyü’, 12; İbn Mâce, Ticârât ;48, Mâlik, *Muvatta’*, Büyü’, 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/232; Dârekutnî, *Sünen*, nr. 2893; Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1399, nr. 5072.

¹⁸⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 4/113-114.

¹⁸¹ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 4/114.

¹⁸² Serahsî, *Usûl*, 2/158.

yemini gamûsun hakiki yemin olmadığını, bilakis mecazi bir adlandırma olduğunu kabul ettiklerini, dolayısıyla da yemin sayılmayan bir şey ile yemin kefareti gerekmeceğini, lugavî bir isim olan “yemin” lafzının şerî bir kıyas ile ispatının caiz olmayacağını, aksine bunun Arap dili vasıtasıyla anlaşılabilceğini ifade eder. Şöyle ki, hem şer’an hem de vaz ‘itibariyle yemin, verilen haberdeki doğruluğun tahakkuku için yapılan bir tekittir. O halde yeminin konusu doğruya ihtimalli bir haber olmalıdır ki yemin ile onun doğru olduğu kuvvetlensin. Doğruya ihtimali olmayan yalan haberler yeminin konusu olamazlar. Nitekim hür bir insan satım akdine konu olamaz. Zira satım, malı temlik etmek için meşru kılınmıştır (hür insan ise mal değildir). Aynı şekilde nikâh altında olmayan veya nikâhtan dolayı iddet beklemeyen kadınlar da boşama işlemine konu olmazlar. Çünkü boşama, nikâh milkini koparmak demektir.¹⁸³ Ebû Hanîfe de haddi gerektirmesi hususunda livatayı zinaya ve “hamr”ın benzeri olan içecekleri “hamr”a kıyas etmeyi dilde kıyas yapmak olacağından kabul etmemiştir.¹⁸⁴

Debûsî de, “Biz, dilde kıyas yaparken, ismi dilin yüklediği manası ile ispat ediyoruz, şeriâtın yüklediği mana ile değil. Mesela, “zina” kelimesinde bulunan ‘çocuk elde etme kastı olmadan meydana gelen beraberlik’ manası “livata”da da vardır. Aynı şekilde “hamr” kelimesinde bulunan ‘akla mahmurluk verme’ manası diğer sarhoş eden içkilerde de vardır” şeklindeki açıklamalara itiraz eder. Ona göre, isimler ister eşya ismi olsun isterse de fiillere (davranışlara) verilen isim olsun, isimler müsemmalarına delalet eden birer alamettir. O halde bu isimlerin, müsemmalarında bulunan mana ile ispatı caiz değildir. Zira isimler müsemmalarının bizzat kendisini belirlemek için konulmuştur; manalarını belirlemek için değildir. Ona ifadelerine göre Ramazan ayında, gündüz yemek yemek suretiyle orucun bozulması durumunda kefaretin gerekeceği hükmünün cimaya kıyas edilmesi dilsel kıyas değildir. Çünkü bunlar birbirinden farklı şeyler olup birincisi “iftar kefareti”, diğeri de “cima kefareti”dir. Ancak her ikisi de orucu bozar.¹⁸⁵

Dilde kıyas meselesini hakikat-mecaz ile ilişkilendiren Debûsî, bir isimdeki hakiki manayı belirleyen o ismi vaz’ eden kişiler olduğunu ve hakiki mananın ancak işitme yoluyla bilineceğini, mecazın sebebinin ise Arapların bir ismi bir başka isim için istiare etmeleri olduğunu, bunun da şerî kullanim yolu ile ve isimlerin köküne bakarak anlaşılamayacağını bilakis, Arap kelamı ve lisanına bakarak anlaşılacağını beyan eder. Bu cümleden olmak üzere talak lafızlarının azat etmede, temlik lafzının nikâhta kinaye olarak kullanılmasını, “Sen boşsun” deyip üç talak niyet etmenin sahih olup olmadığı tartışmalarını misal veren Debûsî, bu konuların şerî kıyasla alakası olmadığını, çünkü bir lafzın başka bir lafzın yerine kinaye olarak kullanılmasının şerî bir hüküm olmadığını, aksine dili ilgilendiren bir mesele olduğunu ve dile müracaatla çözülmesi gerektiğini vurgular ve bu meselelerde şerî kıyasa başvuranları gerekli araştırmayı yapmamakla eleştirir.¹⁸⁶

Diğer eserler arasında dilde kıyas konusuna daha kısa temas eden Pezdevî de *Ken-zü'l-vusûl*’ünde talak lafızlarının (talakta da köle azadında da mülkiyetin yok olması vardır gerekçe-siyle) köle azadı konusunda kullanılabileceğini iddia edenlerin hata ettiklerini, zira istiârenin, dili ilgilendiren bir husus olduğunu, bunun da ancak dilin manalarını iyice düşünmek sonucu anlaşılabilceğini ifade eder.¹⁸⁷

Nikâhın temlik lafızlarıyla caiz olmasını ve adamın kölesi için, “Bu benim oğlumdur” demesin-

¹⁸³ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 285-286.

¹⁸⁴ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 286.

¹⁸⁵ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 285.

¹⁸⁶ Debûsî, *Takvîmu'l-Edille*, 286.

¹⁸⁷ Pezdevî, *Kenz* s.259.

de olduğu gibi nesep ifade eden bir kelimenin “tahrir/özgürlüğe kavuşturma” için istiâre edilmesini de aynı kategoride değerlendiren Pezdevî, yemek yedirmek suretiyle ödenen yemin kefaretinde, temliği şart koşmanın kendileri katında -“it’âm” ve “kisve” sözcüklerinin lugavî birer isim oldukları gerekçe- siyle- batıl olacağını kabul eder ve sözlerini şöyle sürdürür: “Zira ‘kisve’ lafzından anlaşılan mana, talil yoluyla bir başka hükme geçirilebilmesinde şerî bir hüküm değildir. O halde “it’âm” sözcüğünün hakiki manası olan “yedirme/doyurma” ile amel edilmelidir. Daha sonra delâletü’n-nas yoluyla da temlik anlaşılabilir. “Kisve” sözcüğü de elbisenin menfaatlerinin değil giyilen şeyin adıdır. Bu yüzden yemek yedirmenin, giydirmeye kıyası hiçbir yönden doğru değildir.”¹⁸⁸

Pezdevî livataya “zina”, diğer içecekler “hamr” ve nebbâşa da “hırsız” adının verilemeyeceğini ifade ederek konuyu kapatır.¹⁸⁹

Serahsî de *Usûl*’ünde dilde kıyas meselesini diğer kitaplardan daha anlaşılır şekilde ele almıştır. Ona göre de eğer bir kelimel lügat anlamında olunca, onu şer’î kıyasla ispata yönelmek caiz değildir.¹⁹⁰ Serahsî kendilerinin kabul etmediği “dilde kıyas”ı Şâfiî’nin şu örneklerde uyguladığını ileri sürerek onu eleştirmiştir:

1. Şâfiî ,yemin-i münakideye kıyasla yemin-i gâmûsta da yemin kefaretinin gerekli kılmıştır. Oysa buna yemin isminin verilmesi mecazdır. Çünkü Arap dilinde yemin haberin doğruluğunu pekiş- tirmek için kullanılır. Oysa kendisinde hiçbir şekilde doğruluk yönü bulunmayan şey yemine mahal olamaz.

Serahsî’ye göre eğer tartışma, yemin ismini hakikaten ispat etmekle ilgili ise ve bunu da şer’î kıyas ile bilmek mümkün değilse bununla meşgul olmak gereksiz bir tartışma olur. Fakat bunu bilme- nin yolu dilcilerin esasları üzerinde düşündürmektir. Dilciler, yemini ancak haberin doğruluğunu tahkik etmek için vaz’ etmişlerdir. Böylece biz anlamış olduk ki, kendisinde hiçbir şekilde doğruluk ihtimali olmayan bir şey, faydasız olduğundan yemine konu olmaz. Konu (mahal) olmadan da yeminin ger- çekleşmesi düşünülemez.¹⁹¹

2. Şâfiî, zinaya kıyasla livata suçunda da had cezasının uygulanacağını söylemiştir. Bu, Ha- nefîlere göre fasittir; çünkü ismi bilmenin yolu dilcilerin kullanımını esas almaktan geçer, şer’î kıyasın kullanımından değil. Bu sebeple Ebû Hanîfe, homoseksüelliğin haddi gerektirmediğini söylemiştir. Çünkü homoseksüellik (her ne kadar hukuken cezayı gerektirse de) zina değildir. Dolayısıyla ona göre Şâfiîlerin bir hükmü nakletmek maksadıyla zina nassını talil ile meşgul olmaları veya zina ile livata arasında eşitlik olduğunu ispat etmeye çalışmaları fasit olur. Çünkü ismin bilinme yolu, şer’î kıyaslar olmayıp dilcilerin kelimelerin vaz’ oluşlarına dair söyledikleri (ilmü’l-vaz/semantik) üzerinde düşün- mektir.¹⁹²

3. Şâfiî, hamra (şaraba) kıyasla nebîzlere de hamr denilebileceğini söylemiştir.

4. Şâfiî, kefaretlerdeki yemek yedirmeyi, giyeceği temlik etmeye kıyas ederek, yemeğin de tem- lik edilmesi gerektiğini söylemiştir ki bu fâsittir. Çünkü yiyecek ile ilgili hükmü çözümlerken “it’am”

¹⁸⁸ Pezdevî, *Kenz*, s.259.

¹⁸⁹ Pezdevî, *Kenz*, s.259.

¹⁹⁰ Serahsî, *Usûl*, 2/156.

¹⁹¹ Serahsî, *Usûl*, 2/156.

¹⁹² Serahsî, *Usûl*, 2/157.

sözcüğünden hareket etmek gerekir. Bu sözcüğün anlamını tespit konusunda kıyasın herhangi bir fonksiyonu olamaz.¹⁹³

Serahsî, “Tenasül niyeti olmadan meydana gelen berberlik” manasında birleştikleri için livatanın zinaya, “aklı örtme” manasında birleştikleri için de diğer içeceklerin hamra kıyas edilmesinin fasid olduğunu söyler. Gerekçe olarak da: “Çünkü eşyaya ya da şahıslara verilen isimlerden maksad, tıpkı özel isimlerde olduğu gibi müsemmalarının tanınması ve bu isimler ile hatırlanmalarıdır, yoksa o müsemmalarda bulunan manaların veya sıfatların gerçekleşmesi değildir” der.¹⁹⁴

Diğer müellifler gibi Serahsî de ismi hakikat ve mecaz olmak üzere iki ayırır ve hakiki manayı bilmenin yolunun işitme olduğu, mecazî manayı bilmenin ise Arap dilini iyice tetkik etmekten geçtiği ifade eder.¹⁹⁵

Kelimelerin lügat anlamları dilcilerin bildiği yollarla olduğu gibi, şeran sabit olan isimler de şeran bilinen bir yolla sabit olurlar. Bu isimleri bilmek dilcilerden hiçbirine mahsus değildir. Aksine, dilciler bu isimleri bilmenin yöntemleri konusunda ortak olmaları sebebiyle bunları bilme noktasında da tamamı ortaktır. Aynı şekilde şerî isimleri bilme konusunda da şeriat hükümlerini bilen herkes ortaktır. İstinbat ve rey yoluyla olanı ise ancak kıyas yapan bilir. Dolayısıyla hiçbir şekilde kıyasla isim ispatı caiz değildir. Bu esasa binaen, el kesme hükmünde “nebbâş”ı (kefen soyanı) hırsıza dahil etme konusunda kıyasa başvurmak caiz değildir. Çünkü el kesme hükmü nasla hırsız hakkında farzdır. Halbuki tartışma, hırsızlık (sirkat) ismini hakikat (manası) bakımından ispat konusundadır. Hırsızlık fiili konusunda “hırsız” ile “nebbâş” arasında bir eşitlik bulunmamaktadır. Çünkü isimler hakikat ve mecaz olmak üzere iki kısımdır. Hakiki manayı bilmenin yolu, onu dilcilerden duymaktır. Kelimenin mecaz manasını bilmenin yolu ise dilcilerin istiare tarzını bilmeye bağlıdır. Halbuki dilciler arasındaki istiare yolu, şerî hükümlerdeki ta’ diye tarzından farklıdır. Dolayısıyla dilcilerin kastettikleri bu türü , şerî hükmü ta’ diye (nakil) için yapılan ta’lil yolu ile bilmek mümkün değildir. Buna göre istiare yoluyla köle azadında “talak” ”boşama) lafzın ıkullanmay ıdoğru göstermek için kıyasla meşgul olmak batıldır.¹⁹⁶

Aynı şekilde “temlik” lafızlarını nikâh için kullanma konusunda, istiareyi ispat etmek maksadıyla kıyas yoluna başvurmak manasız bir şeyle meşguliyet olur. Yine “neseb” kelimesini azad etme konusunda kullanmak için istiareyi ispat etme de böyledir. Aynı şekilde, “talak” lafzından talak sayısının kastedildiğini doğrulamak için kıyasla meşgul olmak da batıldır.¹⁹⁷ Biri “yüz” diğeri “iki yüz”e şahitlik eden veya birisi bir boşamaya diğeri ise yarım boşamaya şahitlik eden iki şahit arasındaki uygunluğu tespit için kıyasla meşgul olmak da böyledir. Bu konuda ismin ispatına ve onu bilmeye olan ihtiyaç, onun dilciler nezdindeki yöntemi üzerinde düşünmektir. O zaman bu konuda şerî kıyasla meşgul olmak faydasız bir şeyle meşgul olmaktır.

Kefaretlerde (on fakiri) giydirme konusundaki temlik şartını kıyas yoluyla yemek yedirme için

¹⁹³ Duman, Soner, “Hanefî Usulcülerinin İmam Şâfiî’ nin Kıyas Anlayışına Yönelik Eleştirileri”, *Usûl*, 10 (2008/2), 7 - 35.

¹⁹⁴ Serahsî, *Usûl*, 2/157.

¹⁹⁵ Serahsî, *Usûl*, 2/158.

¹⁹⁶ Serahsî, *Usûl*, 2/158.

¹⁹⁷ Mesela, Bir kimse hanımına: “Sen bâin talakla boşsun” dese, bu tek kelime olup sayıya ihtimali yoktur. Şayet bu sözü söyleyen tek boşamaya veya sadece boşamaya niyet etse Hanefilere göre bu bir bâin talaktır. Şâfiî’ye göre ise bu bir ric’î talaktır.

de şart koşmak batıldır. Çünkü “yemek yedirme” konusundaki ifade nasla sabittir. Dolayısıyla ismin lügat anlamını bilme konusu şerî kıyas alanına girmez. Ancak bu konuda tutulacak yol, dil bakımından ismin manas ıhususunda düşünmektir. İ“t’âm اطعام/” (yedirmek) fiili müteaddi bir fiildir. Lazımı ise “ta-u-me/طعم”dir. Bu kelimenin hakiki anlamı, miskin birinin yiyecek duruma gelmesidir. Bu da kefarete yükümlüsünün birinin yemesine imkân sağlaması ile olur ki, bu da tıpk ıyemek yedirmek gibidir. Neticede bu konuda (kıyas yoluyla değil de) nassın delaleti yoluyla temlik caiz olur.¹⁹⁸ Giydirme (kisve) meselesine gelince bu, giyme fiilinin ve elbisenin menfaati olmayıp giyilen şeyden ibarettir. Bu durumda giyilen şeyin bizzat kendisinin ancak yoksula temlik edilmesiyle kefarete yerine getirilmiş olur. Giydirmek ise giyilecek şeyden yararlanma imkânı vermek demektir.¹⁹⁹

Sonuç

Dilde kıyasın mümkün olduğunu kabul edenlere göre, şerî kıyas ile dilsel kıyas arasında herhangi bir fark yoktur. Zira şerî kıyasta ferin asla ilhak edilmesini sağlayan şey ikisi arasındaki cami nokta yani illettir. Bu gerek şerî kıyasta gerekse dilsel kıyasta genel geçer bir kuraldır. Dolayısıyla aralarında, isimlendirmenin dışında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Dilde kıyası kabul etmeyenler ise bunun lügat ile alakalı bir durum olduğunu, dolayısıyla şerî bir hükmün ispatında kullanılamayacağı görüşündedir. Zira kıyasın yeri hükümlerdir. Dilsel konular ise hükümler babında incelenmez.

Esasında mütekellim usulcüler de dahil olmak üzere fakihlerin kahir ekseriyeti varlıkların isimlerin kıyas yoluyla tespit edilemeyeceği kanaatini taşımaktadırlar. Zira isimler ancak nakil ve tev-kif yoluyla sabit olur.

İsimlerin taşıdıkları vasıflar itibariyle birbirlerine benzer ve ortak özelliklerinin bulunması kaçınılmazdır. Aslında varlıklara ait isimlerin çok çeşitli olmasının nedeni de, taşıdıkları vasıflar sebebiyle az veya çok birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Arap dilinde deve, at, aslan gibi varlıklara onlarca isim verilmesini sebebi de bundandır. Yani her bir ismin ayırıcı bir özelliği bulunmaktadır.

Bundan başka bir başka ihtimal daha vardır ki o da isimlerin coğrafi farklılıktan ötürü farklı isimlendirilmeleridir. Yani aynı manayı ve aynı vasfı taşımalarına rağmen coğrafi ve kültürel farklılık sebebiyle yerel kullanımdan kaynaklanan isimlendirme farklılığıdır. Bu göz ardı edilemeyecek bir durum olmakla birlikte genele teşmil edilemeyecek ve kural oluşturulamayacak kadar lokal kalmaktadır. Dolayısıyla varlık isimlerinin vasıflarındaki ortaklık, isimlerindeki ortaklığı gerektirmez. Bu sebeple her ne kadar varlık isimleri kıyas yoluyla tespit edilebilse de, hukuki anlamda değer kazanabilmesi için şerî kıyasa muhtaçtır.

Hanefilerin dilde kıyas meselesine yaklaşımları özetle bu şekilde olmakla birlikte, cevap aranması gereken bir başka husus daha vardır. O da şudur: Livata suçuna zina cezasının verilmesinde ve benzeri örneklerde gerçekten Şâfiîler istinbat yöntemi olarak dilsel kıyası mı kullanmışlardır?! Halbuki Şâfiîlerin dilde kıyas meselesine yaklaşımına bakıldığında çoğu Şâfiî ulemasının bunu caiz görmedikleri yönündedir. Bu hususta Soner Duman, “*Hanefî Usulcülerinin İmam Şâfiî’nin Kıyas Anlayışına Yönelik Eleştirileri*” adlı makalesinde şöyle der: “Hanefî usul kitaplarında Şâfiî’nin dilde kıyası kabul

¹⁹⁸ Yedirmek caiz olunca temlik evleviyetle caiz olur. Çünkü bu fakir hakkında daha faydalıdır.

¹⁹⁹ Serahsî, *Usûl*, 2/158.

ettiği ve buna dayanarak hükümler verdiği belirtilerek bu hükümlerin eleştirisi yapılır. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî bu görüşün Şâfiî'ye nispetini doğru bulmayarak, «Şâfiî pek çok kitabında şarabın fermantasyona uğramış olan üzüm suyu olduğunu belirtir. Şâfiî'nin “fermantasyona uğrama” illetini kullanmak suretiyle ‘nebîz’i şaraba kıyas etmesine bakarak onun ‘nebîz’e kıyas ile şarap adını verdiğini söylemek temelden yoksundur.»²⁰⁰

Esasında Şâfiîlerin bu konuya yaklaşımlarının temelinde isimlerin kıyasından ziyade nasların esas alınması bulunmaktadır. Zira Şâfiî fıkıh eserlerinde öncelikle Hanefilerin bu noktadaki delilleri zikredilir. Örneğin Mâverdî, livata hakkında Ebû Hanife'nin kanaatlerini paylaşır. Buna göre livatadan ötürü had cezası gerekmez. Bununla hac veya oruç bozulmaz. İnzal olmadığı sürece gusül gerekmez. Ancak bu durumların tamamı için tazir cezası uygulanır ve tövbe edene kadar hapse mahkum edilir. Hanefilerin bu konudaki istidlali, ismi isminin livatayı kapsamayacağı gerekçesine dayanmaktadır. Bu durum aynen fercin haricindeki bir şey ile istimtaa benzer. Ayrıca had cezaları kıyas yoluyla tespit edilemez.²⁰¹

Bu açıklamalardan sonra Mâverdî livatanın zina gibi had cezası gerektirdiğinin gerekçelendirir. Buna göre Şâfiîlerin bu konudaki temel dayanakları, ilgili mesele hakkında varid olan rivayetlerdir. “Kimin Lût kavminin sapık işini yaptığını görürseniz, fâili de mef'ûlü de öldürün.”²⁰² Şâfiîler benzer rivayetleri naklettikten sonra her ne kadar öldürülme şekillerinde farklı kanaatler konuşulsa da sahabelerin bu fiili işleyenlerin öldürülmesi gerektiği hususunda ittifak ettiklerini ve dolayısıyla nasların beyanı üzerine bir icmanın teşekkül ettiğini söylerler. Şâfiîlere göre nasların yanında livata yapana zina cezasının uygulanması akli prensiplerle de örtüşür. Zira livata zinadan daha galiz bir fiildir. Çünkü onu mübah karşılayacak hiçbir yol yoktur. Dolayısıyla zinada olduğu gibi kendisinden had cezasının sakıt olmaması gerekmektedir. Bunun yanında Mâverdî'ye göre kısış cezalarında kıyasın uygulanmasına mani bir durum yoktur.²⁰³

Hanefiler ise bu rivayetlerin haber-i vahid olması gerekçesiyle kabul etmemişlerdir. Zira ravileri arasında Amr b. İkrime ve Sehl b. Ebî Salih bulunmaktadır. Hadis ehline göre bunların rivayetleri hüccet olarak kabul edilememektedir. Zira rivayetler hadis otoriteleri tarafından tenkide tabi tutulmuştur. Bunun yanında böyle bir hüküm kuvvetli olan bir haberi vahid ile kabul edilmezken zayıf olanla hiç kabul görmemiştir. Zira mesele sahabelerin arasında mevzu edildiğinde, sahabeler dahi livata fiili işleyene uygulanacak ceza hakkında ihtilaf etmişler ve her biri diğerinden farklı görüş beyan etmiştir.²⁰⁴

Şâfiîlerin geneli dilde kıyası kabul etmemelerine rağmen, zina ve livata örneğinde olduğu gibi her ikisini de had cezasını gerekli görmeleri, Hanefiler tarafından dilde kıyas yapımlarıyla eleştirilmiştir. Esasında Şâfiî usul eserleri incelendiğinde, onların bu kanaate ulaştıran başka bir kıyas tekniğidir ki o da sebeplerde kıyastır (القياس في الاسباب). Sebeplerde kıyas, hükmün bir sebebe bağlı olduğu ve bu hükmün sebep olduğu dayanak da sebep tespit etme yollarından biri ile bilinir. Böylece bu sebeple

²⁰⁰ Duman, *a.g.m*, s. 21.

²⁰¹ Mâverdî ,Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts. 13/475.

²⁰² Tirmizî, Hudud 24; Ebû Dâvud, Hudud 29; İbn Mâce Hudûd, 12.

²⁰³ Mâverdî ,*el-Hâvi'l-kebîr*, 13/476.

²⁰⁴ Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *et-Tecrid*, thk. Ahmed Muhammed Sirac ve Ali Cuma Muhammed, Kahire: Dâru's-Selâm, 2006, 11/5914.

ilgili herhangi bir hükme kıyas yoluyla aynı hüküm verilir. Daha açık bir ifadeyle, bir hükmün verilmesi bir sebebe bağlı olduğunda ve bu hükümdeki sebebin illeti de biliniyor olduğunda, bu illetin başka bir vasıfta da bulunması halinde, bu vasfın sebep olarak sayılması mümkün müdür!

Şâfiî fakihlerin dilde kıyası kabil etmemelerine zina-livata, sarık-nebbâş, hamr-nebîz gibi örneklerde olduğu gibi yani hükmü vermelerinde bahsettiğimiz bu sebeplerde kıyas teorisi yatmaktadır. Gerçi bazı Hanefiler de bunu kabul etmekle birlikte, müessir ve mülayim vasfın tespitinde ortaya çıkan farklıklar, Hanefilerin Şâfiîleri dilde kıyas yapmakla itham etmelerine sebep olmuştur. Sebeplerde kıyas başka bir çalışmayı gerektireceğinden dolayı bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Kaynakça

Amidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Seyyid Cemlî, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1404.

Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fikh*, thk. Abdülhamid Ali b. Ebî Zeyd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Cessâs, Ahmed b. Râzî, *el-Fusûl fî'l-usûl*, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkâf, 1994.

Cüveynî, Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah, *et-Telhîs fî usûli'l-fikh*, thk. Abdullah Culem en-Nebâlî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer, *Takvîmü'l-edille*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Duman, Soner, "Hanefî Usulcülerinin İmam Şâfiî'nin Kıyas Anlayışına Yönelik Eleştirileri", *Usûl*, 10 (2008/2), 7 - 35.

Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, thk. Halil el-Meys, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.

Gazâlî, *Esasü'l-Kıyas*, (çev. Bayram Pehlivan) Riyad: Mektebetü'l-Abyekan, ts.

Gazâlî, *Esâsü'l-Kıyâs Fikhî Kıyâsın Esâsı: Tevkîf* (çev. Bayram Pehlivan), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

İlta, Şevket, Fıkıh Usulü Yazımında "Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine, *Bilimnâme XVII*, 2009/2, 65-90.

İsmail Aydın, Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/3, (2011), 95 -115.

Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *et-Tecrîd*, thk. Ahmed Muhammed Sirac ve Ali Cuma Muhammed, Kahire: Dâru's-Selâm, 2006.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Mustafa Baktır, "İçki" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 2000.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed, *Kenzü'l-Vusûl*, Kareçi: Matbaatü Cavid, ts.

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl*, thk. Taha Cabir Feyyaz, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

9th INTERNATIONAL
ISTANBUL SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS
MAY 14-15, 2022

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Şîrâzî ,Ebûl şak İbrahim b. Ali, *e'l-Luma' fî usûli'l-fikh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399.

Tufî, Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî, *Şerhu Muhtasari'r-ravza*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Beyrut: Müesesetü'r-Risâle, 1978.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *e'l-Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi, 1994.